

Karel en Elegast

(Karel ende Elegast)

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

Alles over vrouwen versieren, De beste versiertips, Deel 2

Lovematches, Alles over vrouwen versieren, Deel 1

Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree

De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur

Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?

Hoofts Granida in hedendaags Nederlands, P.C. Hooft Granida

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

www.lovematches.nl

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

Karel en Elegast

(Karel ende Elegast)

*De beste versie van de Middelnederlandse tekst
en een vertaling in hedendaags Nederlands
in doorlopend proza*

Met een uitgebreide toelichting

Brave New Books
Amsterdam
2021

Voor jou

Copyright © 2021 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Vormgeving en omslag: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789464481747

NUR: 613, 620, 621, 622 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, Letterkunde

Trefw.: Karel ende Elegast, Karel en Elegast, Karel de Grote, ridderverhaal, Karelepiek, Karelromans, Frankische ridderromans, middeleeuwse epiek, middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

INHOUD

WOORD VOORAF	7
INLEIDING	11
Samenzwering tegen Karel de Grote	11
Karelepiek	13
Overlevering.....	15
Auteurschap.....	17
Samenvatting	18
Tijd en plaats.....	25
Thematiek en motieven.....	25
Personages	29
Vertelsituatie.....	33
Latere bewerkingen	34
BIBLIOGRAFIE	37
KAREL ENDE ELEGAST IN HET MIDDELNEDERLANDS	45
TOELICHTINGEN BIJ VERSREGELS	87
KAREL EN ELEGAST IN HEDENDAAGS NEDERLANDS	95
Proloog (vs. 1-10)	97
Drievoudig goddelijk bevel om te stelen (vs. 11-192)	97
Ontmoeting met de zwarte ridder (vs. 193-383).....	99
Tweegevecht tussen Karel en Elegast (vs. 384-680).....	102
Het dievenkoppel op pad (vs. 681-841)	107
Inbraak in Eggeriks slaapkamer (vs. 842-1022)	109
Valstrik voor Eggerik (vs. 1023-1273)	112
Het tweegevecht als godsoordeel (vs. 1274-1407).....	116
Epiloog (vs. 1408-1419).....	118
BIJLAGE	121
Karel en Elegast voor beginners	121

WOORD VOORAF

Karel ende Elegast is waarschijnlijk de meest gelezen tekst uit de Middelnederlandse letterkunde. Het is een van de kroonjuwelen van deze literatuur. Het is ook onze enige volledig overgeleverde Frankische ridderroman. Al in de middeleeuwen was *Karel ende Elegast* wijdverbreid en bijzonder populair. Op Nederlandse scholen is het veruit de meest besproken en meest gelezen Middelnederlandse tekst.

De taal van *Karel ende Elegast* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties (woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en was opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590). Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is.

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met

verklarende voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vgl. Marita Mathijssen (2003, p. 125): ‘Hertaling is de enige weg naar de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits. Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?’

Voor de hertaling heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van *Karel ende Elegast* in de Bibliografie en het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW). Er bestaan meerdere uitgaven van *Karel ende Elegast*, maar de beste versie is de door Ton Duinhoven gereconstrueerde gemeenschappelijke lezing van alle overgeleverde bronnen. Daarom ben ik daarvan uitgegaan. Ik heb geen interpunctie aangebracht in de Middelnederlandse tekst omdat soms niet duidelijk is of een versregel of deel ervan bij een vorige versregel hoort of bij een volgende. Meerdere interpretaties zijn dan mogelijk. Vgl. Maaike Hogenhout-Mulder (1985, p. 23): ‘Vaak zal een mnl. [= Middelnederlandse, R.C.] tekst die je onder ogen krijgt, op moderne wijze zijn geïnterpungeerd door degene die hem heeft uitgegeven. Dat is gemakkelijk, maar in zekere zin ook gevaarlijk: soms zijn er namelijk andere lezingen van de tekst mogelijk als je de interpunctie “wegdenkt”.’

Vertalen is interpreteren. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. Aan de inhoud heb ik uiteraard niets veranderd. Ik ben zo dicht mogelijk bij de tekst gebleven, maar twee keer heb ik enkele woorden toegevoegd om de bedoeling

van de tekst te verduidelijken:

- ‘Daer men mi volgede achter / Ic en dorste niet keren door den lachter’ (vs. 741-742) (Omdat ik achtervolgd werd, durfde ik niet om te keren vanwege de schande). Omdat de dichter niet aangeeft wat die schande is, loopt deze zin niet lekker. Daarom heb ik van ‘door den lachter’ (vanwege de schande) een nieuwe zijn gemaakt: *Het zou een schande zijn als ik in de kraag gevat zou worden.*
- ‘Dat was hem een scone boer’ (vs. 1078) (Dat was voor hem een duidelijk teken). Hieraan heb ik toegevoegd dat het een duidelijk teken was *van Gods bescherming.*

De dichter gebruikt wel erg vaak het woord ‘doe’ (toen). Dat heb ik niet iedere keer letterlijk vertaald met ‘toen’ om storende woordherhaling te voorkomen. Ook noem ik enkele keren het antecedent van een verwijswoord ter verduidelijking. Soms kun je niet letterlijk vertalen, omdat een minder geschikt woord gebruikt wordt ter wille van het rijm. In citaten heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger ‘Middeleeuwen’ en ‘Renaissance’ met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus ‘middeleeuwen’ en ‘renaissance’ (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

Bij hertalingen van middeleeuwse teksten wordt de Middelnederlandse tekst meestal afgedrukt op de linkerpagina en de hertaling op de tegenoverstaande pagina. Ik doe dat niet, omdat mijn hertaling niet per versregel is, maar in doorlopend proza. Het eindrijm heb ik dus niet behouden. Wil je het slotrijm van Middelnederlandse teksten handhaven, dan krijg je erg onnatuurlijke zinnen en moet je af en toe woorden gebruiken die geen goede hertaling zijn. De Middelnederlandse tekst heb ik om de 5 versregels genummerd en de tekst in eigentijds Nederlands om de 25 hertaalde versregels.

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina ‘Contact’ van www.

lovematches.nl of www.salarisonderhandelen.nl

Robert Castermans
Amsterdam, november 2021

INLEIDING

*Vraie historie ende al waer
Mach ic u tellen hoorter naer*

Zo begint *Karel ende Elegast*. Niet alleen deze twee versregels bevatten gepaard rijm, maar de hele tekst. Door het rijm kon het publiek beter luisteren en kon de minstreele (beroepsverteller) de versregels makkelijker uit zijn hoofd leren: *versifier, c'était se souvenir*. Op een marktplein, op een pleisterplaats, aan een hof of op een feest droeg hij ze vervolgens voor. Het is ook mogelijk dat hij het handschrift en later de gedrukte tekst voor zich had en het verhaal voorlas of af en toe even spiekte als hij de tekst niet meer vanbuiten wist. Geert Claassens denkt dat de zinnen grammaticaal van een zodanige moeilijkheidsgraad zijn dat de tekst door de verteller eerder zal zijn voorgelezen dan uit het hoofd voorgedragen (*Karel ende Elegast*, editie Claassens, p. 11).

Het middeleeuwse publiek heeft waarschijnlijk geloofd dat de *Karel ende Elegast* een 'vraie historie ende al waer' is. Jan van Boendale (ca. 1280-ca. 1351) was een Brabantse schrijver en hij vond het maar een leugenachtig verhaal. In circa 1325 voltooide hij zijn *Der leken spiegel* (Gids voor niet-geestelijken). Als hij het heeft over de eisen die aan een dichter gesteld mogen worden, zegt hij dat die zich nooit schuldig mag maken aan het vertellen van leugens over historische figuren. Hij schrijft: 'Men leest dat Kaerle voer stelen: Ic segt u, al zonder helen, Dat Kaerl noit en stal' (Men leest dat Karel de Grote uit stelen ging. Ik zeg u onomwonden dat Karel nooit van zijn leven gestolen heeft).

Samenzwering tegen Karel de Grote

Met de bovenstaande aanhef wordt *Karel ende Elegast* geïntroduceerd als een historieverhaal, een vertelling die

gebaseerd is op geschiedkundige feiten. Het bevat inderdaad een kern van waarheid.

De Frankische dichter en geschiedschrijver Einhard (ca.770-840) heeft als hoveling Karel de Grote persoonlijk gekend. Hij heeft een biografie over hem geschreven: *Vita Caroli Magni* (Het leven van Karel de Grote). Daarin maakt hij melding van twee samenzweringen tegen Karel de Grote (Einhard 1999, p. 39). Over het tweede complot schrijft hij: 'Vroeger al had er in Germanië een andere grote samenzwering tegen hem plaatsgevonden. Sommige aanstichters zijn toen blind gemaakt, anderen bleven ongedeed, maar allemaal zijn ze verbannen. Niemand van hen werd omgebracht, op slechts drie na. Die verdedigden zich met getrokken zwaard tegen hun arrestatie. Ze hadden zelfs enkele mensen vermoord en werden toen zelf uit de weg geruimd; een andere manier om ze te bedwingen was er niet. Men neemt aan dat de wreedheid van koningin Fastrada de oorzaak en de aanleiding was van deze complotten. In beide gevallen is er tegen de koning samengezworen omdat hij door in te stemmen met de wreedheid van zijn vrouw heel erg leek te zijn afgeweken van zijn aangeboren vriendelijkheid en gewone mildheid. Maar zijn hele leven mocht hij zich voor de rest verheugen in ieders warme liefde en sympathie, thuis en elders, in die mate dat niemand hem ooit ook maar de minste onrechtvaardige wreedheid heeft verweten.'

Sigebertus (ca. 1030-1112) was een kroniekschrijver en monnik in het klooster van Gembloux, ten noordwesten van Namen. In zijn wereldkroniek *Chronographia* noemt hij de aanstichter van een complot in 788 tegen Karel de Grote in plaats van Hardradus (een Thüringse graaf) abusievelijk Hardericus. In het Germaans is dat 'Harderic' of 'Herderic'. Ton Duinhoven gaat ervan uit dat Eggerik van Eggermonde in *Karel ende Elegast* de historische verrader Hardradus, alias Hardericus is (*Karel ende Elegast*, editie Eykman en Duinhoven, p. 22). Karel de Grote verbleef in de winter van 787-788 inderdaad in Ingelheim.

Karelepiek

Karel de Grote (742-814) heet in het Latijn Carolus Magnus en in het Frans en Engels Charlemagne. Hij behoort tot de negen grootheden uit de wereldgeschiedenis. De andere coryfeeën zijn: Alexander de Grote, Julius Ceasar, Hector van Troje, David, Jozua, Judas Makkabeus, Godfried van Bouillon en Arthur. In 768 werd Karel de Grote uitgeroepen tot koning van de Franken en op 25 december 800 werd hij door de paus in de Sint-Pieterskerk in Rome tot keizer gekroond. Zijn rijk bestond uit het grootste deel van het huidige Europa.

In het zuiden van Frankrijk ontstond rond het jaar 1000 het genre van de chansons de geste. Een *geste* (of *geeste*, *jeeste* of *yeeste* in het Middelnederlands) is een geschiedkundige gebeurtenis, een heldendaad. In deze liederen werden de heldendaden van Karel de Grote bezongen en zijn pairs, zoals Roeland, Olivier, de strijdbare bisschop Tulpijn en Ogier van Denemarken. Ook heldendaden en avonturen van anderen werden aan Karel de Grote toegeschreven. Dit wordt epische verdichting of epische concentratie genoemd. Bekend zijn *Chanson de Roland* en *Renaut de Montauban*. Verschillende chansons de geste bevatten een historische kern, maar het komt ook voor dat de historische feiten geweld wordt aangedaan. Vanaf ongeveer 1100 werden ze ook opgeschreven. De chansons de geste behoren tot de *matière de France*, de verhaalstof rond Karel de Grote. Ze werden waarschijnlijk door jongleurs of speellieden voorgedragen onder begeleiding van een eenvoudig muziekinstrument. In totaal zijn in het Frans een kleine honderd chansons de geste bewaard gebleven.

De verhalen werden romans genoemd omdat ze in de volkstaal, het Romaans, werden geschreven en niet in het Latijn. Veel Middelnederlandse ridderromans zijn vertalingen of bewerkingen van de Oudfranse teksten. Ook het *Chanson de Roland* is in het Middelnederlands vertaald als het *Roelantslied*. En de dichter van *Renout van Montalbaen* heeft waarschijnlijk via voordrachten kennisgenomen van de Oudfranse *Renaut de*